

**ชื่อวิทยานิพนธ์** : แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้  
จากการก้าวข้ามของบุคคล : ศึกษากรณีประยงค์ รัตนรงค์  
และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช

**ผู้วิจัย** : นายสมบุรณ์ เอื้อมอริวงศ์

**ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

#### คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. ป.ธ.๙,M.A.,Ph.D.  
รศ.ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ B.A. honors, M.A. (Jurisprudence),  
M.A., Ph.D. (Anthropology)  
รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ศ.บ.(เศรษฐศาสตร์ประยุกต์),  
ศ.ม. (เศรษฐศาสตร์), M.A. (Labour Studies),  
Ph.D. (Political Economy, Industrial Labour)

**วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

#### บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง ๓) เพื่อสร้างแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้อยู่ในกระบวนการพัฒนารูปแบบการวิจัยแบบการแปลความ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งให้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาและเพื่อใช้ประโยชน์เป็นการวิจัยแบบประยุกต์ การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกเริ่มจากประยงค์ รัตนรงค์ในฐานะผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และใช้การเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลคนอื่นแบบสโนว์บอลเทคนิคเสริมด้วยการสัมภาษณ์แบบสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี สำหรับแนวทางการวิเคราะห์ประยุกต์ใช้แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน ส่วนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือใช้วิธีการตรวจสอบแนวคำถามสัมภาษณ์ การตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยประยงค์ รัตนรงค์ การรับฟังความเห็นสาธารณะและการจัดสัมมนาเฉพาะกลุ่มเพื่อการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักธรรมและรับรองผลการวิจัย

งานวิจัยนี้แสดงถึงแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลด้วยขั้นของการพัฒนาจิต ในทางพระพุทธศาสนาขั้นการพัฒนาเริ่มตั้งแต่คนพาลจนถึงบัณฑิตขั้นสูงสุดซึ่งในงานวิจัยนี้

บัณฑิตชั้นสูงสุดหมายถึงผู้มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรม การแบ่งชั้นการพัฒนานี้แตกต่างจากชั้นของสาขาจิตวิทยา ในด้านกระบวนการคิดบังเกิดทางสังคมนั้น พระพุทธศาสนา มีหลักธรรมในเรื่องปัจเจกสมุปบาทที่อธิบายการเกิดและดับทุกชั้นในปัจเจกบุคคลและการเกิดปัญหาระหว่างบุคคล ขณะที่วิทยาการปัจจุบันอธิบายกระบวนการนี้จากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมที่กระทำซ้ำ ๆ อย่างหนาแน่นและต่อเนื่อง สำหรับแนวคิดสังคมที่รู้นั้นเป็นระบบสังคมที่มีหลักธรรมขับเคลื่อนหน้าที่และระบบย่อยต่าง ๆ ได้แก่ อโละกะในระบบเศรษฐกิจ, อโทะสะในระบบการเมือง, อโมะหะในชุมชนทางสังคม และอัปมาทะในระบบวัฒนธรรม

การวิจัยนี้พบว่า การก้าวข้ามของประยงค์ รัตนรงค์เริ่มจากอันธพฤษในวัยเด็ก เป็นกัลยาณพฤษขึ้นต้นเมื่อบวชและวางแผนชีวิต เป็นบัณฑิตชั้นต้นซึ่งหมายถึงผู้ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญาเมื่อประยงค์เลิกลบามุขพร้อมทั้งเจริญสัปปริสธรรม และก้าวข้ามสู่บัณฑิตชั้นสูงซึ่งในการวิจัยนี้หมายถึงผู้เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก เมื่อเป็นผู้นำชุมชนหลังเกษียณจากอาชีพเกษตรกร นอกจากนี้ ยังพบว่า กระบวนการคิดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม่เรียงเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนจนเกิดปฏิบัติการ ๑๒ ปฏิบัติการที่สวนทางกระบวนการทัศนกระแสหลักในสังคม และจากปฏิบัติการดังกล่าวได้เกิดการคิดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นหลายประการ อาทิ การเกิดโรงงานยางของเกษตรกรแห่งแรกในประเทศ, การเกิดเครือข่ายมมนา, วิสาหกิจชุมชน, สภาผู้นำชุมชน, การเกิดกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนแห่งแรกในประเทศ เป็นต้น คุณสมบัติใหม่เหล่านี้สอดคล้องกับหลักธรรมที่กำกับระบบย่อย รวมทั้งที่ขับเคลื่อนระบบสังคมในแนวคิดสังคมที่รู้นี้

การวิจัยนี้ได้ค้นพบและแสดงเป็นแบบจำลอง “สังคมที่รู้อโละ” เพื่อให้เห็นว่า การก้าวข้ามของบุคคลนำไปสู่การคิดบังเกิดแห่งสังคมที่รู้อโละได้ โดยการประชุมกลุ่มบัณฑิตและกัลยาณมิตรในการคิดและทำอย่างเป็นกุศลในเวทีของตนซึ่งแตกต่างจากสังคมส่วนใหญ่ เป็นการทำอย่างต่อเนื่องซ้ำ ๆ และขยายผลทั้งด้านเวลาและพื้นที่ซึ่งแสดงถึงความเพียรในการแก้ปัญหา การรู้ชัดในสถานการณ์และการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงหรือผู้วิจัยเทียบเคียงกับพุทธพจน์ว่า อาตปปี สมปะชาโน สติมา ส่วนการคิดบังเกิดสังคมที่รู้อาศัยการยกระดับการรู้จักตนเองของคนในชุมชนสู่วัฒนธรรมแห่งสติ (อัปมาทะ) สังคมอุดมปัญญา (อโมะหะ) เศรษฐกิจแห่งการแบ่งปัน (อโละกะ) และการเมืองของความการุณย์ (อโทะสะ)

กล่าวโดยสรุป การก้าวข้ามของบุคคลนำไปสู่การคิดบังเกิดแห่งสังคมที่รู้อโละได้โดยการเจริญความเพียร การรู้ชัดและการรู้เท่าทันในระดับกลุ่มของตนเอง.

**Dissertation Title** : The Model of the Process of an Emergence of  
the Awakening Society from Self-transcendence:  
A Case Study of Prayong Ronnarong and  
Mai Rieng Community, Nakhon Si Thammarat Province.

**Researcher** : Mr. Somboon Uamareewong

**Degree** : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

**Dissertation Supervisory Committee**

: Phra Suthithammanuwat, Asst. Prof. Dr. Pali IX, M.A, Ph.D.  
Assoc. Prof. Dr. M.R. Akin Rabibhadana B.A. honors,  
M.A. (Jurisprudence), M.A., Ph.D. (Anthropology)  
Assoc. Prof. Dr. Narong Phetprasert  
B.A. (Applied Economics), M.A. (Economics),  
M.A. (Labour Studies),  
Ph.D. (Political Economy, Industrial Labour)

**Date of Graduation** : 29<sup>th</sup> March B.E. 2556.

**Abstract**

This Dissertation is composed of 3 objectives namely:- 1. to analyze the concepts of self-transcendence, the process of the social emergence and the Awakening Society according to the Buddha-Dhammas and to the modern sciences; 2. to analyze the process of the emergence of the Awakening Society from self-transcendence according to Prayong Ronnarong and Mai Rieng Community; 3. to create the model of the process of the emergence of the Awakening Society from self-transcendence for using in the present Thai societies.

This Dissertation is in the interpretive research paradigm and the qualitative research, expected to be the descriptive research and used as the applied one. The data collection methods are the deep interviewing, the participatory and non-participatory observation and the documentary research. The deep interviewing begins with Prayong Ronnarong as the key informant. The other informants are selected by the snowball sampling technique as well as the theoretical sampling technique. For the approach to analysis, the grounded theory approach is applied. The trustworthy processes are examined by certifying the interviewing guidelines, Prayong Ronnarong's

involvement for content validity, the public hearing and the focus group discussion for the findings' verification according to the Dhammas and for the certification.

This research exhibits the concept of self-transcendence with the stages of the development of consciousness. In Buddhism, there are several stages starting from Bāla to Ultimate Paṇḍita (wise man) which in this research is defined as the person who is profoundly wise in the Dhammas. These stages are different from the stages in Psychology. In the process of the social emergence, there is a Buddhist teaching that is Paṭicca-Samuppāda which explains the conditions arising and depending extinction of the individual sufferings as well as the arising of problems between the people. In the meanwhile, the modern sciences explain this process from the interactions of the people in the societies which interact repeatedly, densely and continuously. The concept of the Awakening Society is the social system in which the Dhammas drive the functions and sub-systems such as Alobha in the economic system, Adosa in the political system, Amoha in the societal community and Appamāda in the cultural system.

From this research, it is found that the self-transcendence of Prayong Ronnarong started from an Andha-puthujjana in childhood to be a Primary Kalyāṇa-puthujjana when he was ordained and planned his life. He became a Primary Paṇḍita, which is defined as the person who lives on kusala-kamma (wholesome actions) and knowledge, when he omitted Apāyamukha (causes of ruin) and cultivated Sappurisa-dhamma (qualities of a good man), and transcended to an Advanced Paṇḍita, defined in this research as the person who helps himself, others and the world, when he became a community leader after his retirement from agricultural occupation. Beside this, it is also found that the process of social emergence in Mai Rieng Community came from the interactions of the people in the community until it is supervened to 12 practices which are contradicted to the mainstream paradigm in the societies. From these practices, there are new emerged properties such as the emergence of rubber factory which was the first factory of the agriculturalists in the country, the Yommana Network, the community enterprise, the community leaders' council, the learning process to lay out the community master plan which was the first process in the country, etc. These new properties are related to the Dhammas that regulate the sub-systems and drive the social system in the Awakening Society.

This research is found and expressed as "The Awakening Society Model" in which the self-transcendence is possible to emerge to the Awakening Society by the

conference of the Paṇḍita and the Kalyāṇamittatā in wholesome thinking and action in their own fields which express the effort in solving the problems, the clear comprehension and the mindfulness in situation or the researcher brings close together for comparison to the Buddha's words as Ātāpī Sampajāno Satimā. Whereas the emergence of the Awakening Society uprises the knowing of oneself by the people in the community into the culture of mindfulness (Appamāda), the society of wisdom (Amoha), the economics of sharing (Alobha) and the politics of caring (Adosa).

To sum up, the self-transcendence leads to the emergence of the Awakening Society by cultivating the effort, the clear comprehension and the mindfulness at the level of one's own group.

## กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขออภัยเป็นพหูพจน์แด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณและพระกรุณาธิคุณ ชี้นำให้มนุษย์ได้พ้นทุกข์ และแสดงธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อการผุดบังเกิดสังคมตื่นรู้ที่มีสันติสุขเป็นเป้าหมาย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ปราโมทย์ ปราโมชโช แห่งสวนสันติธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้รับฟังธรรมะของท่านผ่านสื่ออย่างต่อเนื่องและนำมาสู่การปฏิบัติธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. ประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระอาจารย์เป็นผู้เปี่ยมด้วยเมตตาต่อผู้วิจัยเสมอ, รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความกรุณาต่อผู้วิจัยและเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงจิตใจของผู้รักความยุติธรรมในสังคม, รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้เป็นเสมือนญาติผู้ใหญ่ที่ชี้นำและเสนอแนะมุมมองที่แหลมคมให้ขบคิด รวมทั้งเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงวิญญูณหนักต่อผู้เพื่อความเสมอภาคในสังคม ทั้งสามท่านนี้ได้ให้คำแนะนำอย่างมีคุณค่ายิ่งแก่ผู้วิจัยตั้งแต่วันแรกที่ควบคุมวิทยานิพนธ์จนถึงวันที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์, พระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร., รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, ศ.ดร.จำนงค์ อติพัฒนสิทธิ์และรศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ทั้ง ๕ ท่านได้ให้ความเมตตากรุณาแก่ผู้วิจัยและให้คำแนะนำที่ทรงคุณค่าในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเมธาวันัยรส และศ.ดร.จำนงค์ อติพัฒนสิทธิ์ที่ได้มาเป็นผู้นำการให้ความเห็นในการรับฟังความเห็นสาธารณะของดุษฎีนิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเทพวิสุทธิกวี, ดร., ศ.ดร.วัชร งามจิตตเจริญผู้ให้ความเมตตาผู้วิจัยแม้ท่านจะมีงานมาก, รศ.ดร.โกวิทย์ พวงงาม, ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์, ผศ.ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน ทั้ง ๕ ท่านนี้ได้กรุณาให้คำแนะนำชี้ทางในการตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลองอันเป็นผลที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), ดร. และศ.สายันต์ ไพรัชญาจิตร ทั้งสองท่านแม้ไม่สามารถมาร่วมการตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลองแต่ได้ให้ความกรุณาเป็นผู้อ่านงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอุ่น), ดร. พระอาจารย์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิผู้เสมือนเป็นพระพี่เลี้ยงในกระบวนการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร และดร. อำนาจ บัวศิริ ทั้ง ๓ ท่านนี้ได้ช่วยตรวจและรับรองแนวคำถามสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสันนันทะ ทยรฺกฺโข (ไทยรักษ์) ผู้ตรวจรูปแบบ รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้ตรวจบทคัดย่อภาษาอังกฤษ รวมทั้งคณาจารย์ทุก ๆ ท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ในทุกสาขาวิชาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาวิชาพระพุทธศาสนา สำหรับเบื้องหลังของความสำเร็จ ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งเกิดจากความอนุเคราะห์ของอาจารย์และเจ้าหน้าที่ทุกท่านในบัณฑิตวิทยาลัย ผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณพระคุณพระมหาธนวุฒิ อุปัชฌาย์ และขอขอบคุณ ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม คุณอุดม จันทิมา คุณสังวร อ่อนสนธิ คุณเดชฤทธิ์ โอฐสุเป็นต้น ทุกท่านได้อำนวยความสะดวกและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณคุณประยงค์ รัตนรงค์ผู้ให้ความเมตตาและความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้อย่างต่อเนื่องยาวนาน การที่ผู้วิจัยได้รู้จักและทำงานร่วมกันในที่ต่าง ๆ มากกว่า ๑๐ ปีทำให้ได้เรียนรู้ถึงความเห็น ความคิดและจรรยาวัตรที่น่าเลื่อมใสของคุณประยงค์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ คุณขจร ทิพาพงศ์, คุณสุจินต์ อินทศิริ, คุณบุเรง ชิตมา, คุณไกรณรงค์ ธรฤทธิ์, คุณไกรศักดิ์ ธรฤทธิ์, คุณชัยศรี มีพัฒน์, ร.ต.ต.ชัยสิทธิ์ เวสนุสิทธิ์, คุณนิรัญ นามโชติ, คุณสายันต์ ทิพย์สุวรรณ, ร.ต.ต.สุธรรม กาญจนะ, พ.ต.ท.อนันต์ หริกจันทร์, คุณอมรรัตน์ ชาญสวัสดิ์, คุณอารมณ ราชวิบูลย์ และพระครูปลัดอุดมศักดิ์ สิริปัญญาแห่งวัดไม้เรียง รวมทั้งคนไม้เรียงทุก ๆ ท่านที่ได้ให้การอนุเคราะห์ข้อมูลและความคิดเห็นในการทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดีและขอขอบคุณคุณวิจิต นันทสุวรรณที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธีที่ได้กรุณามอบทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษา ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕.

ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย รวมทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ทุกท่านที่ได้เอื้อเฟื้อสถานที่และอาหาร ทำให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำงาน รวมทั้งขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากศูนย์บรรณสารสนเทศ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้เอื้อเฟื้อสถานที่ให้ผู้วิจัยได้ทำงานวิทยานิพนธ์นี้อย่างเต็มที่เช่นกัน

ผู้วิจัยขอขอบคุณน้องสุกฤตา ปราลมัสโสที่ช่วยถอดไฟล์เสียงคำสัมภาษณ์งานวิจัยนี้ทั้งหมดออกมาเป็นเอกสารกว่า ๔๕๐ หน้า ขอขอบคุณ คุณบรรพต อานามนารถ ผู้เป็นกัลยาณมิตรกับผู้วิจัยมากกว่า ๓๐ ปีและเป็นเจ้าของห้องปฎิบัติการประสงค์ผู้รับดูแลงานด้านการทำปกและเข้าเล่มวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นอย่างดีมีคุณภาพยิ่งภายในเวลาจำกัด

นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและขอบคุณเพื่อนนิสิตระดับปริญญาเอก รุ่นที่ ๖ สาขาพระพุทธศาสนาทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชปัญญามรณ ชยวโส ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้เร่งรัดการเขียนวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จอย่างรวดเร็ว, พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี (โอฐสุ) ผู้ชักชวนและให้ใช้สถานที่ในการเขียนวิทยานิพนธ์, ดร.ทัศนีย์ เจนวิถีสุข ผู้แนะนำเร่งรัดการทำวิทยานิพนธ์, ดร.อรทัย มีแสงและดร.อุทัย สติมันต์ผู้เป็นกำลังใจให้กันเสมอ รวมถึงเพื่อน ๆ ที่ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ โดยตลอด อาทิ คุณเดชพล เหมนาไลย คุณพิชญรัตน์ สิริสุนทรานนท์ คุณศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล คุณพิชญรัชต์ บุญช่วย ตลอดจนเพื่อนคนอื่น ๆ ในรุ่น

ที่มีน้ำใจต่อกัน อาทิ คุณกมล กาญจนสิทธิ์ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ คุณบุญชน สุขคุ้ม คุณเพียงขวัญ อ่ำพันธุ์เปรม คุณยุทนา จงวานิชสวัสดิ์ ดร.วรพิมพ์สุข ผ่องสมัย พระมหาวิระชัย ชยวิโร คุณเสฐียร ทั้งทองมะดัน คุณณัฐวิวัฒน์ สุดประเสริฐ และคุณเอกชัย ไชยดา การมีเพื่อนดี ๆ ถือว่าเป็นคุณค่าสำคัญในชีวิต สมดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า การมีกัลยาณมิตรคือ ทั้งหมดของพรหมจรรย์

ขอรำลึกถึงดร. พัฒเดช ธรรมจริย์ นักคิดผู้ปราดเปรื่องท่านหนึ่งที่มีความตั้งใจดีในการคิดหาแนวทางพัฒนาประเทศ เป็นอาจารย์ผู้ให้ความรู้และเป็นเพื่อนร่วมงานที่ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศร่วมกันในระยะเวลาหนึ่ง

สำหรับกำลังใจที่มีให้เสมอไม่เคยขาด ผู้วิจัยขอขอบใจน้องอนินทยา เอี่ยมอารีวงศ์ ภรรยาผู้อดทนและเห็นใจผู้วิจัยที่ใช้เวลานานในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และขอขอบพระคุณ คุณสมบุญและคุณยุพยง พรหมพันธุ์ คุณพ่อและคุณแม่ น้องอนินทยาที่สอบถามงานอยู่เสมอ

ประโยชน์และความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องไทยธรรมอุทิศผลแด่คุณแม่อารุณี เอี่ยมอารีวงศ์ คุณพ่อฮิซิม แซ่เล่าและคุณพี่นัทธมนหรือชูจิตร เอี่ยมอารีวงศ์

นายสมบุญ เอี่ยมอารีวงศ์

วันมาฆบูชา ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖



## สารบัญ

| เรื่อง                                      | หน้า |
|---------------------------------------------|------|
| บทคัดย่อภาษาไทย                             | ก    |
| บทคัดย่อภาษาอังกฤษ                          | ค    |
| กิตติกรรมประกาศ                             | ฉ    |
| สารบัญ                                      | ฅ    |
| สารบัญตาราง                                 | ฐ    |
| สารบัญภาพ                                   | ๆ    |
| คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ                   | ณ    |
| <br>                                        |      |
| บทที่ ๑ บทนำ                                | ๑    |
| ๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา          | ๑    |
| ๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย                 | ๑๖   |
| ๑.๓ ขอบเขตการวิจัย                          | ๑๗   |
| ๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ                     | ๒๐   |
| ๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย     | ๒๒   |
| ๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง     | ๒๕   |
| ๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย                      | ๔๕   |
| ๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ                       | ๕๑   |
| <br>                                        |      |
| บทที่ ๒ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง                 | ๕๒   |
| ๒.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล               | ๕๒   |
| ๒.๑.๑ ทางพระพุทธศาสนา                       | ๕๓   |
| ๒.๑.๑.๑ มุมมองการก้าวข้ามของบุคคล           | ๕๔   |
| ๒.๑.๑.๒ การแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิต  | ๕๕   |
| ๒.๑.๑.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล | ๖๕   |
| ๒.๑.๒ ทางด้านจิตวิทยา                       | ๖๘   |
| ๒.๑.๒.๑ นิยามแนวคิด                         | ๖๘   |
| ๒.๑.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด                      | ๖๙   |
| ๒.๑.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า                | ๗๔   |

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| ๒.๒ แนวคิดการผูกบังเกิดและกระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม                   | ๘๔  |
| ๒.๒.๑ ทางพระพุทธศาสนา                                                   | ๘๕  |
| ๒.๒.๑.๑ พุทธธรรมกับการผูกบังเกิด                                        | ๘๖  |
| ๒.๒.๑.๒ พุทธธรรมกับกระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม                          | ๙๓  |
| ๒.๒.๒ ทางวิทยาการปัจจุบัน                                               | ๙๖  |
| ๒.๒.๒.๑ นิยามแนวคิด                                                     | ๙๖  |
| ๒.๒.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด                                                  | ๙๘  |
| ๒.๒.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า                                            | ๙๙  |
| ๒.๒.๒.๔ กระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม                                     | ๑๐๙ |
| ๒.๓ แนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม                                    | ๑๑๕ |
| ๒.๓.๑ พัฒนาการแนวคิด                                                    | ๑๑๖ |
| ๒.๓.๒ ลักษณะของสังคม : หน้าที่และระบบย่อย                               | ๑๑๗ |
| ๒.๓.๒.๑ การปรับตัวและระบบเศรษฐกิจ                                       | ๑๑๙ |
| ๒.๓.๒.๒ การบรรลุเป้าหมายและระบบการเมือง                                 | ๑๒๐ |
| ๒.๓.๒.๓ การบูรณาการและชุมชนทางสังคม                                     | ๑๒๓ |
| ๒.๓.๒.๔ การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้นและระบบความไว้วางใจ<br>หรือระบบวัฒนธรรม | ๑๒๕ |
| ๒.๓.๒.๕ สรุปลักษณะสังคมที่รู้                                           | ๑๒๖ |
| ๒.๓.๓ ความสัมพันธ์เชื่อมโยง : สื่อกกลางของการแลกเปลี่ยน                 | ๑๒๘ |
| ๒.๓.๔ เป้าหมายของสังคมที่รู้                                            | ๑๒๙ |
| ๒.๓.๕ ข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม              | ๑๓๒ |

|                                                     |     |
|-----------------------------------------------------|-----|
| บทที่ ๓ ประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง            | ๑๓๔ |
| ๓.๑ บริบทของชุมชนไม้เรียง                           | ๑๓๔ |
| ๓.๑.๑ สภาพทั่วไปในปัจจุบัน                          | ๑๓๔ |
| ๓.๑.๑.๑ ข้อมูลพื้นฐาน                               | ๑๓๕ |
| ๓.๑.๑.๒ ข้อมูลทางการเมือง การปกครอง สังคมวัฒนธรรม   | ๑๔๐ |
| ๓.๑.๑.๓ ข้อมูลทางเศรษฐกิจ                           | ๑๔๑ |
| ๓.๑.๒ เรื่องราวพื้นที่ไม้เรียง                      | ๑๔๒ |
| ๓.๒ ประยงค์ รัตนรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล          | ๑๔๘ |
| ๓.๒.๑ อดีตชีวิตประวัติ : คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง | ๑๔๘ |
| ๓.๒.๑.๑ ช่วงวัยเยาว์                                | ๑๔๘ |
| ๓.๒.๑.๒ ช่วงวัยรุ่น                                 | ๑๕๐ |

|                                                             |     |
|-------------------------------------------------------------|-----|
| ๓.๒.๑.๓ ช่วงวัยหนุ่ม                                        | ๑๕๐ |
| ๓.๒.๑.๔ ช่วงวัยครองเรือน                                    | ๑๕๒ |
| ๓.๒.๒ ประยงค์ รณรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล                  | ๑๕๙ |
| ๓.๒.๒.๑ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา              | ๑๕๙ |
| ๓.๒.๒.๒ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักจิตวิทยา                  | ๑๖๔ |
| ๓.๓ ชุมชนไม่เรียงกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม             | ๑๖๗ |
| ๓.๓.๑ ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียง          | ๑๖๗ |
| ๓.๓.๑.๑ การบรรลุเป้าหมาย (ระบบการเมือง) :                   |     |
| จำกัดปัญหา พัฒนาความร่วมมือ ยึดถือเป้าหมายรวม               | ๑๖๙ |
| ๓.๓.๑.๒ การปรับตัว (ระบบเศรษฐกิจ) :                         |     |
| อาชีพหลักมั่นคง ส่งเสริมเครือข่าย ขยายการพึ่งตนเอง          | ๑๗๔ |
| ๓.๓.๑.๓ การสร้างแบบแผนคุณค่า (ระบบวัฒนธรรม) : ประชุม        |     |
| เรียนรู้กันเหนียวแน่น ร่วมคิดพิจารณา สรุปหาการปฏิบัติ       | ๑๘๔ |
| ๓.๓.๑.๔ การบูรณาการ (ชุมชนทางสังคม) :                       |     |
| รวมแกนนำ ทำตัวอย่าง สร้างบรรทัดฐาน                          | ๑๙๓ |
| ๓.๓.๒ กระบวนการผุดบังเกิดของชุมชนไม่เรียง                   | ๒๐๕ |
| ๓.๓.๒.๑ มิติที่หนึ่ง การผุดบังเกิด : ผันผวนสู่เจริญขึ้น     | ๒๐๖ |
| ๓.๓.๒.๒ มิติที่สอง ระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิด         | ๒๐๙ |
| ๓.๔ ชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้                            | ๒๑๑ |
| ๓.๔.๑ คุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับคุณสมบัติสังคมตื่นรู้ | ๒๑๑ |
| ๓.๔.๑.๑ ระบบเศรษฐกิจ                                        | ๒๑๒ |
| ๓.๔.๑.๒ ระบบการเมือง                                        | ๒๑๔ |
| ๓.๔.๑.๓ ระบบชุมชนทางสังคม                                   | ๒๑๕ |
| ๓.๔.๑.๔ ระบบวัฒนธรรม                                        | ๒๑๕ |
| ๓.๔.๑.๕ สรุปคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้    | ๒๑๖ |
| ๓.๔.๒ ปัจจุบันและอนาคตของชุมชนไม่เรียงกับทิศทางสังคมตื่นรู้ | ๒๑๗ |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| บทที่ ๔ แบบจำลอง                                     | ๒๒๔ |
| ๔.๑ ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา         | ๒๒๔ |
| ๔.๑.๑ สภาพที่เกิดในปัจจุบันมีเหตุจากการกระทำของตนเอง | ๒๒๕ |
| ๔.๑.๒ การกระทำมีผล                                   | ๒๒๖ |
| ๔.๑.๓ การกระทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ     | ๒๒๗ |
| ๔.๒ ปฏิบัติการกับพุทธธรรม                            | ๒๒๗ |

|                                                                                                          |            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| ๔.๓ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมที่รับรู้                                        | ๒๔๖        |
| ๔.๓.๑ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล                                                                        | ๒๔๗        |
| ๔.๓.๒ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดทางสังคม                                                | ๒๔๘        |
| ๔.๓.๓ แบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมที่รับรู้                                                     | ๒๖๓        |
| ๔.๓.๔ แบบจำลองสังคมที่รับรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล                                                       | ๒๖๔        |
| ๔.๓.๕ การบูรณาการแบบจำลอง : สังคมที่รับรู้ Model                                                         | ๒๖๕        |
| <b>บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ</b>                                                               | <b>๒๗๐</b> |
| ๕.๑ สรุปผลการวิจัย                                                                                       | ๒๗๐        |
| ๕.๑.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง                                                                                | ๒๗๑        |
| ๕.๑.๒ ประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม่เรียง                                                                     | ๒๗๔        |
| ๕.๑.๓ แบบจำลอง                                                                                           | ๒๗๕        |
| ๕.๑.๔ การตรวจสอบความถูกต้องของแบบจำลองตามหลักพุทธธรรม                                                    | ๒๗๖        |
| ๕.๒ ข้อเสนอแนะ                                                                                           | ๒๗๖        |
| ๕.๒.๑ เชนนโยบาย                                                                                          | ๒๗๖        |
| ๕.๒.๒ เชนการศึกษาวิจัย                                                                                   | ๒๗๗        |
| <b>บรรณานุกรม</b>                                                                                        | <b>๒๗๙</b> |
| <b>บุคคลานุกรม</b>                                                                                       | <b>๒๙๔</b> |
| <b>ภาคผนวก</b>                                                                                           | <b>๒๙๐</b> |
| ภาคผนวก ก กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm) และแนวทาง<br>การวิเคราะห์ข้อมูล (Approach to Analysis) | ๒๙๖        |
| ภาคผนวก ข แนวคำถามสัมภาษณ์ประยงค์ รณรงค์และผู้นำชุมชนไม่เรียง                                            | ๓๐๕        |
| ภาคผนวก ค นายประยงค์ รณรงค์                                                                              | ๓๐๗        |
| ภาคผนวก ง ตารางเวลาเหตุการณ์                                                                             | ๓๑๐        |
| ภาคผนวก จ การตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลอง                                                        | ๓๑๖        |
| <b>ประวัติผู้วิจัย</b>                                                                                   | <b>๓๑๘</b> |

## สารบัญตาราง

| ตาราง                                                                       | หน้า |
|-----------------------------------------------------------------------------|------|
| ตารางที่ ๑.๑ แสดงการใช้กรอบแนวคิดต่าง ๆ ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับชุมชนไม่เรียง | ๔๐   |
| ตารางที่ ๒.๑ แสดงขั้นตอนการพัฒนาคติของมนุษย์ตามแนวพุทธ                      | ๖๓   |
| ตารางที่ ๒.๒ ประมวลตัวอย่างขั้นตอนการพัฒนาคติสำนึกในด้านต่าง ๆ              | ๘๑   |
| ตารางที่ ๒.๓ แสดงถึงกระบวนการทัศน์การผุดบังเกิดของโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์      | ๑๑๑  |
| ตารางที่ ๒.๔ แสดงสังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา                        | ๑๑๗  |
| ตารางที่ ๒.๕ แสดงเค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์                         | ๑๑๘  |
| ตารางที่ ๒.๖ แสดงเป้าหมายปัจจุบันของสังคมที่รับรู้                          | ๑๓๐  |
| ตารางที่ ๓.๑ แสดงพื้นที่ ครัวเรือนและประชากรแยกตามเพศของตำบลไม้เรียง        | ๑๓๘  |
| ตารางที่ ๓.๒ แสดงรายชื่อผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการ                          | ๑๔๐  |
| ตารางที่ ๓.๓ แสดงรายได้เฉลี่ยในหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียง     | ๑๔๑  |
| ตารางที่ ๓.๔ แสดงการก้าวข้ามของประยงค์ รณรงค์                               |      |
| และระดับขั้นทางพุทธและทางจิตวิทยา                                           | ๑๖๖  |
| ตารางที่ ๓.๕ แสดงกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่สังกัดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง  | ๑๙๒  |

## สารบัญภาพ

| ภาพ                                                                                           | หน้า |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ภาพที่ ๑.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทัศน์ คำบรรยายหลัก วาทกรรม<br>กิจกรรมและผลการพัฒนา | ๙    |
| ภาพที่ ๑.๒ แสดงกรอบแนวคิด (Conceptual Framework)                                              | ๒๑   |
| ภาพที่ ๑.๓ แสดงกรอบทฤษฎี (Theoretical Framework)                                              | ๒๒   |
| ภาพที่ ๑.๔ แสดงกระบวนการวิจัย                                                                 | ๔๖   |
| ภาพที่ ๒.๑ แสดงพัฒนาการของสาขาจิตวิทยา                                                        | ๗๐   |
| ภาพที่ ๒.๒ แผนภูมิรูปไข่ (The egg diagram)                                                    | ๗๗   |
| ภาพที่ ๒.๓ แสดงพัฒนาการของทฤษฎีระบบสังคมตั้งแต่แรกจนถึงคลื่นลูกที่ ๓                          | ๘๕   |
| ภาพที่ ๒.๔ แสดงการจัดระดับปรมาัตถสัจจะ                                                        | ๘๗   |
| ภาพที่ ๒.๕ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา                            | ๙๒   |
| ภาพที่ ๒.๖ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ                              | ๙๔   |
| ภาพที่ ๒.๗ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสสูตร                                           | ๙๕   |
| ภาพที่ ๒.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร                                  | ๙๖   |
| ภาพที่ ๒.๙ แสดงการผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน                                  | ๑๐๗  |
| ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม                          | ๑๐๘  |
| ภาพที่ ๒.๑๑ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย                               | ๑๒๐  |
| ภาพที่ ๒.๑๒ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระบบการเมืองกับระบบย่อย                                      | ๑๒๒  |
| ภาพที่ ๒.๑๓ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย                                     | ๑๒๕  |
| ภาพที่ ๒.๑๔ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย                                      | ๑๒๖  |
| ภาพที่ ๒.๑๕ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยกับระบบใหญ่ในสังคมที่รับรู้                   | ๑๒๖  |
| ภาพที่ ๒.๑๖ แสดงลักษณะสังคมที่รับรู้                                                          | ๑๒๗  |
| ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยและ AGIL ของพาร์สันส์                        | ๑๒๘  |
| ภาพที่ ๒.๑๘ แสดงหลักกรรมกำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน                                         | ๑๒๙  |
| ภาพที่ ๒.๑๙ แสดงเป้าหมายของทั้งระบบสังคม มอง ๓ ชั้น                                           | ๑๓๑  |
| ภาพที่ ๓.๑ แสดงแผนที่ตำบลไม้เรียงมาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐                                         | ๑๓๖  |
| ภาพที่ ๓.๒ แสดงแผนที่ตำบลไม้เรียงและเส้นทางคมนาคม                                             | ๑๓๗  |
| ภาพที่ ๓.๓ แสดงสภาพบ้านเรือนหลังประสพวาทภัยไยเรียด                                            | ๑๔๔  |
| ภาพที่ ๓.๔ แสดงปฏิบัติการต่อหน้าที่ของระบบสังคม                                               | ๒๐๕  |
| ภาพที่ ๓.๕ แสดงมิติที่หนึ่ง ปฏิบัติการนำสู่การผุดบังเกิด                                      | ๒๐๘  |

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| ภาพที่ ๓.๖ แสดงมิติที่สอง ระดับการผูกพันเกิดกับระบบสังคมในชุมชนไม่เรียง | ๒๑๑ |
| ภาพที่ ๓.๗ แสดงคุณสมบัติใหม่ชุมชนไม่เรียงกับสังคมต้นรู้                 | ๒๑๗ |
| ภาพที่ ๔.๑ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล                              | ๒๔๗ |
| ภาพที่ ๔.๒ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผูกพันเกิดทางสังคม      | ๒๔๙ |
| ภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการผูกพันเกิดทางสังคมกับมรรคมีองค์ ๘               | ๒๖๑ |
| ภาพที่ ๔.๔ แสดงแบบจำลองการผูกพันเกิดทางสังคมกับสังคมต้นรู้              | ๒๖๓ |
| ภาพที่ ๔.๕ แสดงแบบจำลองสังคมต้นรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล                | ๒๖๕ |
| ภาพที่ ๔.๖ แสดงสังคมต้นรู้ Model                                        | ๒๖๖ |
| ภาพที่ ๔.๗ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสัยสูตร                   | ๒๖๖ |
| ภาพที่ ๔.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร            | ๒๖๗ |
| ภาพที่ ๔.๙ แสดงการบูรณาการแบบจำลอง                                      | ๒๖๙ |
| ภาพที่ ๕.๑ แสดงสังคมต้นรู้ Model                                        | ๒๗๖ |

## คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

### ๑. คำอธิบายคำย่อภาษาไทย

#### ๑.๑ คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๓/๒ หมายถึง ที่มณิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้า ๒

#### พระวินัยปิฎก

|         |                              |           |
|---------|------------------------------|-----------|
| วิ.มหา. | (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ | (ภาษาไทย) |
| วิ.ม.   | (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค    | (ภาษาไทย) |
| วิ.จุ.  | (ไทย) = วินัยปิฎก จูฬวรรค    | (ภาษาไทย) |
| วิ.ป.   | (ไทย) = วินัยปิฎก ปริวารวรรค | (ภาษาไทย) |

#### พระสุตตันตปิฎก

|          |                                                |            |
|----------|------------------------------------------------|------------|
| ที.สี.   | (ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย สีลขันธวรรค      | (ภาษาไทย)  |
| ที.ม.    | (ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค          | (ภาษาไทย)  |
| ที.ปา.   | (ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค        | (ภาษาไทย)  |
| ม.มู.    | (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์    | (ภาษาไทย)  |
| ม.ม.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ | (ภาษาไทย)  |
| ม.อุ.    | (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์   | (ภาษาไทย)  |
| ส.ส.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค      | (ภาษาไทย)  |
| ส.ข.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค      | (ภาษาไทย)  |
| ส.ม.     | (บาลี) = สุตตันตปิฎก สยยุตตนิกาย มหาวารวคคปาติ | (ภาษาบาลี) |
| ส.ม.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค    | (ภาษาไทย)  |
| อง.เอกก. | (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต    | (ภาษาไทย)  |
| อง.ทุก.  | (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต     | (ภาษาไทย)  |
| อง.ติก.  | (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต     | (ภาษาไทย)  |
| อง.จตุก. | (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต   | (ภาษาไทย)  |
| อง.ปญจก. | (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต    | (ภาษาไทย)  |



|              |                     |               |                |           |
|--------------|---------------------|---------------|----------------|-----------|
| อง.ฉก.ก.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | ฉกกนิบาต       | (ภาษาไทย) |
| อง.สตตก.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | สัตตกนิบาต     | (ภาษาไทย) |
| อง.อฏฐก.     | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | อฏฐกนิบาต      | (ภาษาไทย) |
| อง.นวก.      | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | นวกนิบาต       | (ภาษาไทย) |
| อง.ทสก.      | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | อังคุตตรนิกาย | ทสกนิบาต       | (ภาษาไทย) |
| ข.ข.         | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ขุททกปาฐะ      | (ภาษาไทย) |
| ข.ธ.         | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ธรรมบท         | (ภาษาไทย) |
| ข.อิติ.      | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | อิติวุตตกะ     | (ภาษาไทย) |
| ข.ชา.ปกิณณก. | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ปกิณณกนิบาต    | (ภาษาไทย) |
| ข.ม.         | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | มหานิเทศ       | (ภาษาไทย) |
| ข.จุ.        | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | จุพนินเทศ      | (ภาษาไทย) |
| ข.ป.         | (ไทย) = สุตตันตปิฎก | ขุททกนิกาย    | ปฏิสัมภิทามรรค | (ภาษาไทย) |

### พระอภิธรรมปิฎก

|         |                     |              |           |
|---------|---------------------|--------------|-----------|
| อภิ.สง. | (ไทย) = อภิธรรมปิฎก | ธรรมสังคณี   | (ภาษาไทย) |
| อภิ.วิ. | (ไทย) = อภิธรรมปิฎก | วิภังค์      | (ภาษาไทย) |
| อภิ.ป.  | (ไทย) = อภิธรรมปิฎก | ปุคคลบัญญัติ | (ภาษาไทย) |

### ๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/ภาค/ตอน(ข้อ)/หน้า ตัวอย่างเช่น ข.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.สตตก.อ. (ไทย) ๒๑/๒๓๘ หมายถึง อรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่มที่ ๒๑ หน้าที่ ๒๓๘

### อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

|          |                   |                 |                    |           |
|----------|-------------------|-----------------|--------------------|-----------|
| วิ.ม.อ.  | (ไทย) = วินัยปิฎก | สมันตปาสาทิกา   | มหาวรรคอรรถกถา     | (ภาษาไทย) |
| ที.สี.อ. | (ไทย) = ทีฆนิกาย  | สุมังคลวิลาสินี | สีลขันธวรรคอรรถกถา | (ภาษาไทย) |

|            |                                                              |
|------------|--------------------------------------------------------------|
| ม.ม.อ.     | (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)  |
| อง.สตตก.อ. | (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย) |
| อง.นวก.อ.  | (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)   |
| ขุ.ธ.อ.    | (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)                   |

## ๒ คำอธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

| คำย่อ   | คำเต็ม        | ความหมาย                | หมายเหตุ                                  |
|---------|---------------|-------------------------|-------------------------------------------|
| ed.     | editor        | บรรณาธิการ, ผู้จัดพิมพ์ | พหุพจน์ใช้ eds.                           |
|         | edited by     | จัดพิมพ์โดย             |                                           |
| etc.    | et cetera     | และอื่น ๆ อีก           |                                           |
| ibid.   | ibiden        | เรื่องเดียวกัน          |                                           |
| op.cit. | opere citato  | อ้างแล้ว                |                                           |
| p.      | page          | หน้า                    | พหุพจน์ใช้ pp.                            |
| rev.    | revised       | แก้ไข                   | ใช้กับฉบับพิมพ์ที่มีการแก้ไข เช่น rev.ed. |
| tr.     | translator    | ผู้แปล                  |                                           |
|         | translated by | แปลโดย                  |                                           |
| vol.    | volume        | เล่มที่                 | พหุพจน์ใช้ vols.                          |